

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОМАНІ
ДЖ. БАРНСА «АНГЛІЯ, АНГЛІЯ»

Парадигмою дослідження є особливості сучасної інтерпретації концепту національної ідентичності, який під впливом різних культур стає відбитком історії, національної ментальності, духовної культури. Національні концепти формують концептосферу, виражену в національній ідентичності. Взаємодія різних культур може бути експлікована як взаємодія національних концептів, які в результаті цього процесу або міняються, або доповнюють, або зменшують своє колишнє значення у процесі міжкультурної комунікації.

Слід зазначити, що вивчення категорії національної ідентичності відбувається нерозривно з вивченням постмодерністського гуманітарного знання, його гібридної і фрагментарної природи. Саме словосполучення «національна ідентичність» з'явилося у ХХ столітті; у ХІІ-ХVІІІ століттях мова йшла скоріше про такі поняття як «національний дух», «національний характер», які широко використовували Е. Шефтсбері, Ж. Руссо, І. Кант.

Однією з перших проблема національного була сформульована у зв'язку з питаннями національної ідентичності відносно англійської культури, яка відрізняється високим рівнем національної рефлексії. Внаслідок цього оформилося поняття «англійське», що описує особливості національного характеру і спосіб життя англійців. Дана проблема була популярною темою протягом тривалого часу, але вона ніколи не була такою актуальною, як зараз. Актуальність даної роботи пов'язана із підвищенням інтересу до проблеми національної ідентичності, руйнуванню меж між реальністю та вигадкою і тим, як концепт національної ідентичності реалізується у постмодерністському романі. Метою статті є дослідження реалізації концепту національної ідентичності у романі Джуліана Барнса «Англія, Англія».

Національна ідентичність є однією з домінант індивідуальної моделі світу автора, яка визначає особливості ідейно-естетичних координат художнього

світу літературного твору. Опозиція «свій-чужий» стає основою пошуків національної ідентичності, поверненням до національного коріння, консолідації (об'єднання) на основі національної приналежності. Присутність «чужого» в картині світу, протиставлення себе, «свого», національно детермінованого простору «чужому» об'єктивно сприяє внутрішній згуртованості та мобілізації нації. Можна відзначити, що серед художніх засобів, що виражають національну ментальність і концептосферу, помітне місце належить символічним образам, художнім деталям. Вивчаючи літературні твори з точки зору національної ідентичності, слід звернути увагу на те, як і за допомогою яких художніх засобів зображується у романі пошук героєм національної ідентичності і який новий вимір реалізації цієї проблеми можна виявити навіть у відомому творі.

У постмодерністських концепціях національна ідентичність розглянута в різних ракурсах. Так, Б. Андерсон визначає націю як «уявну спільноту» (imagined community), генетично обмежену і суверенну [1, 22]. Далі він пояснює, що вона «уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшість зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності» [1, 22]. Найважливішою ознакою нації, за Б. Андерсоном, є єдність нації, «адже незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують», вона «завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство» [1, 24].

С.А. Гарушьян, у свою чергу, виділяє чотири аспекти національної ідентичності:

- історичний (нація має минуле, в якому відбувалися важливі історичні події; нація також має майбутнє, перед яким несе відповідальність);
- етичний (люди, які складають націю, мають спільні риси, уявлення та принципи, що відрізняють їх від інших);
- географічний (ця група людей прикріплюється до певної географічної місцевості);

- культурний (загальні цінності, смаки, світовідчуття) [4, 67-68].

Розвиток і розширення «Свого» може відбуватися як через створення нового, так й освоєння «Чужого». Адже спробувати побачити й зрозуміти «Своє» можна, насамперед, відносно «Чужого», «іншого», «не свого», лише дивлячись у «чужу свідомість». За словами М.М. Бахтіна, «чужа культура, тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше та глибше. Один зміст розкриває свою глибину, зіткнувшись з іншим, чужим змістом: між ними починається начебто діалог, який долає замкнутість й однобічність цих змістів та культур» [2, 147].

Дослідження феномена «англійськість» набуває особливої актуальності в наші дні у зв'язку з тим, що у ХХ столітті зазнала суттєвої трансформації англійська традиційна картина світу, яка потребує нового осмислення. При розгляді концепту «англійськість» слід зазначити, що він знаходиться на межі декількох складових елементів і є етно-психо-лінгвістичним феноменом. Подібне сприйняття англійськості підтверджується творчою концепцією англійських письменників. Англійське як національна концептосфера розуміється, звичайно, як культурний світ Великобританії. Однак слід зазначити, що останнім часом починають все виразніше розрізняти поняття «британське» і «англійське». Якщо поняття «британське» має імперські конотації, «англійське» включає в себе уявлення про англійську національну самобутність.

Поняття «англійськість» має на увазі характеристику національного менталітету англійців і є вираженням концепту «англійського», що розуміється як сукупність різноманітних культурних складових, формуючих національну унікальність англійців. Специфіку поняття «англійськості» як літературознавчої категорії необхідно також осягнути і в системі сформованих бінарних опозицій: «своє» – «чуже», «національне» – «іншонаціональне», «своєрідність» – «інше уявлення». Англійськість як характеристика ментальності культурного поля «своє» – «національне» – «я» також може бути способом відображення в художньому творі зовнішнього і внутрішнього буття.

Парадигма англійськості може бути представлена через наступні опозиції: англійськість – своє – чуже – національне – іншонаціональне – я, англієць – інша національність.

Е.Г. Петросова, констатує паралельне існування мультикультуралізму і англійськості, основну ідею концепції англійськості вбачає в тому, щоб «при всій відкритості загальноєвропейським впливам зберегти споконвічно національні, історично сформовані категорії, що відобразили суть ментальності, характеру, способу мислення і пошуку шляхів взаємодії свого і чужого мовного матеріалу». Ідейно-тематичний контекст англійськості в художньому творі представлений наступними основними аспектами: географія, міфи і реалії історії, буття і побут, архітектура, інтер'єр, мода. Образний контекст поняття, насамперед, пов'язаний з проявом в характері персонажів якостей англійського національного характеру. Лінгвістичний контекст безпосередньо втілений в «своєму англійському», або «малому англійському як Іншому» [5, 96].

М.В. Цветкова виділяє й описує особливо значущі концепти «англійського культурного світу». Це – дім, свобода, приватне життя, здоровий глузд, почуття гумору, джентльменство, чесна гра, стриманість, традиція, спадщина. Англійськість як характеристика ментальності культурного поля «своє» – «національне» – «я» також може бути способом відображення в художньому творі зовнішнього і внутрішнього буття. Парадигма англійськості може бути представлена через наступні опозиції: англійськість, своє, чуже, національне, іншонаціональне, я – англієць, я – іншої національності. «Англійськість», навпаки, як стійка національна традиція є формою вираження «свого» (своєрідності, самовизначення, самобутності, самосвідомості, самоідентифікації) [6, 91].

Вивчаючи концепції англійськості в літературному творі, необхідно враховувати наступні моменти: характер авторського бачення (національність, світогляд); багатоаспектність прояву англійськості (на сюжетно-

композиційному, образному, жанровому рівнях тексту); ступінь читацького сприйняття та оцінки (особистий, літературний досвід читача).

Проблема національного характеру і способу життя яскраво проявляється в романі Дж. Барнса «Англія, Англія» (1998). Концепт ідентичності починає реалізовуватися вже на рівні назви роману, яка, з одного боку, є простим стилістичним повторенням – засобом вираження якоїсь емоції, від милування до жалю, а з іншого, перегукується з назвами відомих текстів англійської літератури – оповіданням Д.Г. Лоренса «Англія, моя Англія» (1915) та есе Дж. Оруелла «Англія, Ваша Англія» (1941). Водночас іронічність цієї назви полягає у тому, що «England, England» виявляється не більш, ніж адресою. Концентрованим символом англійської ідентичності постає копія Англії у другій частині роману, що й називається «Англія, Англія». Подвоєння назви відображає створену нову реальність, постмодерністську утопію, що успішно конкурує з оригіналом. Спочатку острів Уайт претендує лише на поштову адресу в межах Британії, чим і пояснюється подвоєння, а згодом стає тією самою Англією, замінивши стару державу. Вираз «Англія, Англія» – адреса утопії: «адміністративна область – Англія, країна – Англія».

Використаний Барнсом образ Острова як моделі цивілізації – ще одне звернення до традицій національної літератури (від Томаса Мора до Джона Фаулза). Острів з'являється в літературі як ізольований простір, що надає авторові великі можливості для проведення інтелектуального експерименту. Пропорційно мініатюризовані пам'ятки історії, безсистемно розташовані на казковому острові, задовольняють потребу суспільства «споживати» окоглядне минуле у формі наочного первісного міфу. У романі «Англія, Англія» Барнс створив «копію» історичної реальності Великобританії. Завдяки застосуванню відповідних маркетингових технологій, а також засобів відтворення історії, те, що раніше вважалося історичною реальністю, замінюється на дублікат, набуває ілюзорної подібності, тобто перетворюється на гіперреальне. Письменник вибудовує гіперреальність через симулякр історичних подій та особистостей, які існують у серіях репродукцій, не наділених історичним змістом. У романі

«Англія, Англія» постає «копія» узагальненої історичної реальності Великобританії і доводиться до абсурду одна з актуальних концепцій сучасного існування Англії як свого роду культурного заповідника, основою привабливості якого стає історичне минуле та культура.

Таким чином, тема конструювання ідентичності у романі вноситься на перший план, де Барнс демонструє, що сама ідея національного давно зменшилася до рівня тематичного парку. Доводячи проблему ідентичності до межі, Барнс підкреслює не тільки бутафорську природу нації, а й соціально-економічну вигоду від продажу ідентичності як продукту. У дослідженні концепції національного важливу роль відіграє історія, яка включає в себе уявлення про національний хронотоп, національний спосіб життя, національний характер. Так, образ національної історії являє собою цілісну модель, враховує всі національні цінності та особливості сприйняття історії людьми. Стало очевидно, що середній англієць має лише смутні «спогади» про найважливіші події історії та історичні особистості. Єдине, в чому він упевнений, – це речівка, завчена їм у початкових класах, та сама, яку повторює Марта, головна героїня. Ці римовані речівки, що полегшують школярам запам'ятовування найважливіших історичних дат, перетворили двохтисячолітню англійську історію в наратив, текст. Історичне оповідання, у свою чергу, вже не зображує історичне минуле, а лише розігрує в образах наші уявлення та стереотипи про минуле, які тут же стають «популярною історією». Якщо і є реалістичний ефект, то він виникає від поступового усвідомлення рамок наших стереотипів і роздумів над сучасністю, яка диктує нам популярні образи історії; сама ж історія залишається поза досяжністю. Основна функція пам'яті полягає не у відновленні перебігу подій, а у виправданні сучасного стану речей, та поясненні вже сформованої ідентичності.

Помилковий перший спогад Марти прямо пов'язаний з концепцією «Англії, Англії», яку обговорюють сер Джек зі своєю командою. Джек Пітмен ставить метою зробити Острів привабливим для туристів. Джек обирає острів Уайт для створення тематичного парку завдяки його формі у вигляді ромбу, що

відразу активізує у свідомості магната інше значення цього слова, «діамант»: «...Look at her. The little beauty. Look at the shape of her. Pure diamond.... A pure diamond. Little jewel» [8, 62]. Доказом того, що сер Джек вживає іменник *diamond* у двох значеннях, є використання у реченні синоніму цього слова, *jewel* – скарб. Йому не так важлива правдивість історії, як її «зовнішній вигляд». Історичні події та герої обростають новими подробицями, про справжність яких ніхто й не замислюється. Герой роману Джек Пітмен бажає не просто відтворити на острові Уайт тематичний парк з визначними пам'ятками Англії, а отримати прототип у найкращому прояві. «Пітко» створює Англію в мініатюрі, що містить в собі основні ознаки англійськості, яка була створена за допомогою вивчення громадської думки. Англійська монархія також надає перевагу острову, тому і перебирається туди назавжди. Поступово Острів з чисто економічного проекту перетворюється на незалежну державу, інтерес світової спільноти зміщується з великого острова на маленький, і стара добра Англія занепадає.

З іншого боку, остання частина роману Барнса, «Англія», грає з тією ж темою національного спаду і можливого відродження, але, з іншого боку, також включає в себе елемент туристичної інформації. На думку К. Максиниук, стара Англія, яка знову з'явилася на головному острові через історичний занепад внаслідок успіху проекту острова Сера Джека, – це повернення до доіндустріальної, пасторальної версії нації, в якій відроджується сільський Золотий вік – вірніше «сільський міф», який сатирично представлений Барнсом як традиційне, романтичне уявлення більшості англійців про їх національну ідентичність, пов'язану з сільською місцевістю та її непримиренними цінностями, як місце справжньої самосвідомості нації [10, 67]. Л. Булгер також погоджується, що друга частина роману виявляється «підробкою інститутів та традицій Стародавньої Англії» [9, 53]. Основні англійські культурні символи виражені як власними (Shakespeare, Magna Carta), так і загальними назвами (shopping, breakfast). Хоча переважна більшість номінацій – це конкретні іменники, велика частина яких є англійськими культурними реаліями –

всесвітньо відомими англійськими брендами (double-decker buses, pubs, London taxis, thatched cottages, beefeaters), у списку головних символів «англійськості» також зустрічаємо абстрактні назви (imperialism, hypocrisy), що доводить суперечливість і водночас заявленість уявлень більшості людей про певні культурні надбання.

У романі все, що входить до поняття «англійськості», чітко відмежовується від усього «неанглійського». Зокрема, це відбувається при виборі страв, які туристи матимуть змогу скуштувати на острові. Схвалення отримують страви, чії назви мають безсумнівні маркери англійськості, що переважно представлені топонімами (назвами англійських графств, міст, районів міст): «Roast beef of Old England was naturally approved on the nod by the Gastronomic Sub-Committee, as were Yorkshire pudding, Lancashire hotpot, Sussex pond pudding, Coventry godcakes, Aylesbury duckling, Brown Windsor Soup, Devonshire splits, Melton Mowbray pie, Bedfordshire clangers, Liverpool Christmas loaf, Chelsea buns, Cumberland sausages, and Kentish chicken pudding» [8, 90]. Окрім «типового», англійського меню, необхідної корекції також зазнають: національний характер англійців, персонажі англійської історії, факти з історії Англії, англійські традиції тощо. Це здійснюється, зокрема, за допомогою протиставлення, яке відбувається як на рівні одного речення, так і в межах цілого текстового відрізка, наприклад порівняння образу «типових англійців» – мешканців острова зі стереотипним образом англійців: «...The warm, friendly, natural people. Irish eyes are smiling ... as cold, snobbish, emotionally retarded, and xenophobic. As well as perfidious and hypocritical, of course» [8, 108]. Завдяки протиставленню прикметників з протилежними значеннями – warm / cold, emotionally retarded; friendly / xenophobic; natural / snobbish, hypocritical, наголошується неправдоподібність, фальшивість «Англії, Англії».

Легенда про Робін Гуда є ілюстрацією того, як Барнс «деконструює квінтесенцію англійськості» і показує, що навіть популярний міф може містити конотації, які, будучи специфічно англійськими, ведуть до створення не найбільш вигідного образу нації» [3, 12]. На думку Дж. Фаулза, «ця легенда –

єдина національна легенда, яку знає кожен англієць і кожна англійка, починаючи щонайменше з 1400 року. Ким був Робін Гуд, що він дійсно робив в густому і темному підліску історії, не настільки важливо. Важливо те, ким його зробила народна історія. Робінгудизм по суті своїй є критичною опозицією проти бездіяльності» [7]. Таким чином, бунтівні Барнсівські вільні стрільці, що вийшли з-під контролю Острову (грабують туристів), є підтвердженням життєстійкості міфу, його глибинного впливу.

Таким чином, утопія в романі Джуліана Барнса перетворюється на антиутопію. У жанрі антиутопії зображується суспільство, яке претендує на те, щоб вважатися досконалим, проте, з позиції цінностей показано з негативного боку. У цьому антиутопічному світі з'являються різноманітні проблеми. Одна з них пов'язана з можливістю для гостей зіткнутися з «брутальністю сьогодення». На острові багато акторів, що зображують відомих персонажів. Гості можуть провести вечір у компанії Семюеля Джонсона, якого зображує професійний актор. Однак, туристів не влаштовує, що він страшенно одягнений, і те, що він постійно мовчить. Фактично, туристи скаржаться на те, що талановитий актор веде себе, як справжній Семюель Джонсон, і вони змушені стикатися з «грубістю справжнього». У романі Барнса стара Англія так і не стала справжнім раєм; це всього лише частина раю, шматочок справжньої Англії. Між Англією, Англією та Старої Англією є щось спільне – справжність не є їх визначальною рисою.

Отже, дискурсивне конструювання «англійськості» в романі Джуліана Барнса «England, England» має два виміри – «Англія як сукупність графств» і «Англія як сукупність культурних символів». У першому випадку маємо справу з географічною ідентичністю, вираженою топонімами, у другому – з культурною ідентичністю, відображеною різними видами власних назв (назвами споруд, брендів тощо), загальними (конкретними, абстрактними) назвами. Культурні символи Англії є ключовими одиницями конструювання «англійськості» в романі. Роман Дж. Барнса доводить, що у літературному творі «англійськість» може актуалізувати національну ментальність як «свого», так і

«чужого» «Я» автора / героя. У художній картині англійськості письменників-англійців, британців та іноземців загальним можна назвати добре знання класичної англійської літератури, романтично-іронічне ставлення до культури минулого та історичної спадщини англійців. «Англійськість» набуває особливої актуальності в наші дні у зв'язку з тим, що в ХХ столітті зазнали суттєвої трансформації і зажадали нового осмислення традиції англійської картини світу.

Список використаних джерел

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон ; [пер. з англ. В. Морозова]. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Бахтин М.М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. Статьи / М.М. Бахтин. – М. : Лабиринт, 2000. – 640 с.
3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики [Текст] / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. М. А. Кронгауз]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
4. Гарушьян С.А. Проблема национальной идентичности в эссеистике Дж. Фаулза / С.А. Гарушьян // Известия Саратовского университета. – 2009. – Вып. 3. – С. 67–71.
5. Петросова Е. Г. Концепция «английскости» в современном постмодернистском романе (Г. Свифт, П.Акройд): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец.: 10.01.03. «Литература народов стран зарубежья (европейская и американская литературы)» / Е. Г. Петросова. – М., 2005. – 147 с.
6. Цветкова М. В. Концепт «Englishness»: основные константы / М.В. Цветкова // Проблема национальной идентичности в культуре и образовании России и Запада : Материалы научной конференции в 2 т. – Воронеж : ЦЧКИ, 2000. – Т.2. – С.87–93.

7. Фаулз Дж. БЫТЬ англичанином, а не британцем [Электронный ресурс] / Джон Фаулз ; [пер. с англ. И. Тогоевой]. – Режим доступа : https://www.e-reading.club/chapter.php/59532/17/Faulz_-_Krotovye_nory.html.
8. Barnes J. *England, England* / Julian Barnes. – L. : Vintage Books, 2012. – 266 p.
9. Bulger L.F. “We Are No Longer Mega” in *England, England* by Julian Barnes / Laura Ferdinand Bulger // JoLIE. – 2009/ - Vol. 2. – No. 2. – P. 51–58.
10. Macsiniuc C. Post-tourism and the Motif of Regression in Julian Barnes’s *England, England* / Cornelia Macsiniuc // Messages, Sages, and Ages. – 2015. – Vol. 2. – No. 2. – P. 66–75.

Анотація

Актуальність роботи пов’язана із визначенням концепту національної ідентичності як відбитку історії і духовної культури на рівні його реалізації у постмодерністському романі на прикладі «Англії, Англії» Джуліана Барнса, де добре знання класичної англійської літератури, романтично-іронічне ставлення до культури минулого та історичної спадщини англійців актуалізують національну ментальність.

Ключові слова: концепт, національна ідентичність, англійськість, Джуліан Барнс.

Summary

The topicality of this work is related to the increasing interest in the problem of national identity, elimination of boundaries between reality and fiction and the ways the concept of national identity is implemented in a postmodern novel. The main purpose of the paper is to study the implementation of the concept of national identity in Julian Barnes’s novel «England, England».

Under the «national identity» as a historical category one should understand «the total characteristics» of the national idea, the mentality and the relationship with a society. There are four aspects of national identity: historic (the past of a nation in which there were important historic events as well as the future for which it is responsible); ethical (people who make up the nation share some features, concepts

and principles that distinguish them from others); geographical (the group of people attached to a particular geographical area), and cultural (common values, tastes, attitude). Englishness as a national concept is usually understood as the UK's cultural world. It should be noted that in recent years researchers have begun to clearly distinguish between the concepts of «Britishness» and «Englishness». If the term «Britishness» has imperial connotations, «Englishness» includes the idea of English national identity.

The paper studies the ways and patterns of reflecting the authenticity of Englishness and the elusive nature of identity in the novel by the famous English postmodernist writer Julian Barnes «England, England». The writer investigates the themes of what is authentic, what is unreal, what the nature of «Englishness» might be, and suggests the idea that anything can become a commodity, even history. Barnes examines the arbitrary nature of history writing and the cyclical nature of history and satirizes the ideas that the English hold about themselves. For Barnes, Englishness and national identity in the modern world haven't historical foundation that would help them preserve their authenticity. He believes that the truth about the past is hardly ever there. The construction of a new concept of national character based on historical patterns in modern culture satirical reinvented the novel by J. Barnes based on the model of utopia.

Key words: concept, national identity, Englishness, Julian Barnes.